

OLIV TA'LIM TIZIMINI INSONIYLASHTIRISH VA INSONPARVARLASHTIRISH MUAMMOLARI

*Mardonov Ravshan Subxanovich, Toshkent axborot texnologiyalari
universiteti Samarqand filiali dotsenti*

[https://orcid.org/
0000-0001-3248-6876](https://orcid.org/0000-0001-3248-6876)

e-mail: [mar-
ravshan@yandex.ru](mailto:mar-ravshan@yandex.ru)

PROBLEMS OF HUMANIZATION AND HUMANITARIZATION OF THE HIGHER EDUCATION SYSTEM

*Mardonov Ravshan Subxanovich, Associate Professor of Samarkand
Branch of Tashkent University of Information Technologies*

ПРОБЛЕМЫ ГУМАНИЗАЦИИ И ГУМАНИТАРИЗАЦИИ СИСТЕМЫ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ

*Мардонов Равшан Субханович, доцент Самаркандского филиала
Ташкентского университета информационных технологий*

Annotatsiya: Maqolada ilmiy adabiyotlarning tahlili, empirik tadqiqotlar asosida hozirgi davrda oliy ta'limni gumanitarlashtirish muammolari o'rganilgan. Ushbu jarayonda tabiiy, texnik va ijtimoiy-gumanitar fanlarning uyg'unligi tadqiq qilingan. Zamonaviy gumanitar ta'lim mazmuni nafaqat ijtimoiy rivojlanish qonuniyatlarini ochib berishga, ijtimoiy normalar, munosabatlarni rivojlantirishga qaratilgan gumanitar fanlar bo'lib, balki jamiyat haqidagi bilimlar, ijtimoiy o'zaro munosabatlar ko'nikma va malakalari, fuqarolik jamiyati va yuqori texnologik dunyoda faoliyat yuritish imkonini beruvchi bilimlardir.

Kalit so'zlar: ta'lim, ta'lim falsafasi, gumanizm, insoniylashtirish, insonparvarlashtirish, oliy ta'limda tarbiya.

Abstract: The article, based on an analysis of scientific literature and empirical research, examines the issues of humanitarization of higher education in the modern period. The harmony between the natural, technical, social and human sciences in this process is explored. The content of modern humanitarian education includes not only the humanities, which reveal the laws of social development, social norms and the development of relationships, but also knowledge about society, skills and competencies of social interaction, civil society and the ability to act in the world of high technology.

Keywords: education, philosophy of education, humanism, humanization, humanitarization, higher education.

Аннотация: В статье, на основе анализа научной литературы и эмпирических исследований, рассматриваются вопросы гуманитаризации высшего образования в современный период. Исследуется гармония между естественными, техническими, социальными и гуманитарными науками в этом процессе. Содержание современного гуманитарного образования включает не только гуманитарные науки, раскрывающие законы общественного развития, социальные нормы и развитие взаимоотношений, но также знания об обществе, навыки и компетенции социального взаимодействия, гражданское общество и способность действовать в условиях мира высоких технологий.

Ключевые слова: образование, философия образования, гуманизм, гуманизация, гуманитаризация, высшее образование.

KIRISH. Zamonaviy jamiyatda aksariyat davlatlar, jumladan, O‘zbekiston ham o‘z rivojlanish strategiyasida to‘liq ravishda ta‘limga tayanadi. Aynan ta‘limning samarali tizimi yangi ijtimoiy munosabatlarni shakllantirish omiliga aylanmoqda. Shu munosabat bilan ta‘limni modernizatsiya qilish davlat siyosatining asosiy yo‘nalishlaridan biriga aylangan.

Ta‘limni modernizatsiya qilishning asosiy maqsadi – shaxs, jamiyat hamda davlat talab va ehtiyojlari asosida ta‘lim tizimini barqaror rivojlantirish mexanizmini yaratishdir.

Hozirgi vaqtda mavjud oliy ta‘lim tizimining inqirozi har tomonlama namoyon bo‘lmoqda. XX asrda oliy ta‘limning insoniylashtirish va insonparvarlashtirishga zid holatlar kuchaygan paytda ijtimoiy munosabatlarning butun tizimini insonparvarlashtirish hayotiy zaruratga aylanib bormoqda. Aynan shu narsa XX asr oxiri va XXI asr boshlarida oliy ta‘limning tizimli inqiroziga sabab bo‘ldi. Uning quyidagi ko‘rinishlari ma‘lum: ta‘limning tarkibiy qismlari bo‘lgan tabiiy, texnik va gumanitar fanlarni bir-biriga qarama-qarshi qo‘yish va ajratish, oliy ta‘lim subyektlari tomonidan o‘z faoliyatining gumanistik matritsasining yo‘qotishi, ta‘limning gumanitar paradigmasini chetlab o‘tish, faqat texnik tafakkurni ishlatish.

Hozirgi holat XX asr tarixidan kelib chiqqan bo‘lib, u tabiiy fanlarning yetakchi roli, jamiyat hayotini texnizatsiyalashtirish va harbiylashtirish, ulkan hajmdagi aholi ongini mafkuralashtirish, katta ko‘lamli ijtimoiy va gumanitar loyihalarning utopikligi va muvaffaqiyatsizligi bilan ajralib turadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METOD.

Inqirozning jahon hamjamiyati tomonidan e‘tirof etilishi o‘tgan asr oxirida Parijda YUNESKOning oliy ta‘lim bo‘yicha birinchi Butunjahon konferensiyasining o‘tkazilishiga bevosita sabab bo‘ldi. Inqirozning mohiyati oliy o‘quv yurtlarida talabalarni katta axborot oqimiga dosh berishga tayyorlashning samarasizligidadir. Ushbu hodisa “funktsional savodsizlik” nomini oldi.

Shuningdek, ta‘lim tizimining inqirozi yana shu bilan ham xarakterlanadiki, u zamonaviy jamiyatda ro‘y berayotgan o‘zgarishlardan deyarli orqada qolmoqda. Ushbu inqirozni bartaraf etish uchun ma‘lum bir texnologiyani ishlab chiqishni talab qiladigan yangi ta‘lim paradigmasiga o‘tish

kutilmoqda. Oliy ta‘limning yangi mafkurasi quyidagilarga asoslanadi: 1) fundamentalizm; 2) kognitiv yaxlitlik; 3) metodologiya; 4) insonparvarlashtirish.

Fundamentalizm zamonaviy fanning so‘nggi yutuqlariga, ilmiy tilni o‘quv-bilish faoliyati tiliga aylantirishni nazarda tutadi. Kognitiv yaxlitlikka oliy ta‘lim muassasalarining ta‘lim dasturlariga eng so‘nggi ta‘limotlar va nazariyalarni kiritish, tabiiy-ilmiy bilimlar tizimida gumanitar komponentni mustahkamlash orqali erishiladi. Metodologiya tamoyili bilish faoliyatning yangi metodologik ko‘rsatmalarini izlash muammosidan kelib chiqadi. Zamonaviy oliy ta‘limda turli empirik va nazariy bilimlarni o‘zlashtirishdan bilish faoliyatining xilma-xil vositalarini o‘zlashtirishga o‘tish mavjud. Metodologiya tamoyili bo‘lajak o‘qituvchilar, talaba va tinglovchilarning kognitiv mustaqilligini rivojlantirishga yordam beradi, ular o‘quv faoliyati jarayonida haqiqatan ham kerakli ma‘lumotlarni tanlash qobiliyatiga ega bo‘ladi.

Oliy ta‘limning yangi paradigmasida uni insonparvarlashtirishga alohida ahamiyat beriladi. Oliy ta‘limni insonparvarlashtirish bir qancha muammolarga ta‘sir qiladi: oliy ta‘lim mazmunini va o‘quv jarayonining o‘zini o‘zgartirish, bunda bo‘lajak muallim va o‘qituvchining qo‘shma subyekt-subyekt faoliyatida asosiy o‘rinlardan biri ajratiladi[1].

Zamonaviy ta‘lim jamiyatni ijtimoiylashtirishda, ilmiy-falsafiy tafakkurni shakllantirishda asosiy o‘rin tutadi. Ta‘limni insonparvarlashtirishning ahamiyati ravshan: xulq-atvorning axloqiy va madaniy me‘yorlari, etika, bilimdonlik, shaxsning fuqarolik pozitsiyasi, shaxsning siyosiy madaniyati – bularning barchasi kasbiy va kundalik hayotda o‘z tatbiqini topadi. Ko‘rinib turibdiki, gumanitar ta‘lim nafaqat gumanitar fanlarni o‘rganish, balki inson mavjudligini, tabiat va inson o‘rtasidagi munosabatlarni, insoniyat tarixi davomida falsafa, din va san‘at tomonidan shakllangan qadriyatlarni tushunishga yangi yondashuvlarni shakllantirishni ifodalaydi.

Insonparvarlikka yo‘naltirilgan ta‘limga e‘tibor bermasdan turib jamiyatni yanada rivojlantirish mumkin emas, chunki jamiyatda inson qadriyati qancha baland bo‘lsa, u shuncha

insonparvardir. Inqirozdan chiqish strategiyasi insoniylashtirish va ta'limni insonparvarlashtirishda ko'rinadi. Ushbu ikki fenomen: "insoniylashtirish" va "insonparvarlashtirish" ilmiy adabiyotlarda keng tarqalgan, biroq hozirga qadar turli tadqiqotchilar tomonidan har xil talqin qilingan, bir ma'noda ko'rib chiqilmagan.

Hozirgi vaqtda oliy ta'limga nisbatan "insoniylashtirish" va "insonparvarlashtirish" tushunchalari mutlaqo yangi ma'no kasb etdi. Yangi asr texnokratiya asridir. Bugungi kunda oliy ta'lim tizimida texnokratiya ustuvorlik kasb etmoqda. Gumanitar bilimlar va, umuman, insoniylashtirish ikkinchi o'ringa o'tdi. Yangi avlod davlat ta'lim standartida gumanitar fanlarga asossiz ravishda kam soatlar ajratilgan. Shu bilan birga, oliy ta'limni insoniylashtirish va insonparvarlashtirish jahon sivilizatsiyasi yutuqlarini hurmat qiladigan va ularga munosib munosabatda bo'lgan "yangi inson qiyofasiga ega" mutaxassisni shakllantiradi. Insoniylashtirish va insonparvarlashtirish yosh mutaxassisni umuminsoniy ma'naviy qadriyatlar bilan boyitadi. Gumanitar bilimlarsiz nomukammal, tor fikrlovchi, quruq texnik mutaxassis shakllanadi.

Shu munosabat bilan bugungi kunda tabiiy-ilmiy va ilmiy-texnikaviy bilimlar ta'limi texnokratiyani bartaraf etish muammosi o'rtasida dolzarblik kasb etmoqda. Texnokratik tafakkur, ayniqsa, texnik oliy o'quv yurtlarida yaqqol ko'zga tashlanadi, tabiiy va texnik fanlarga katta o'rin va ahamiyat berilgan, ularda dunyoqarash va axloqni shakllantirish esa ikkinchi o'rinda qolmoqda. Oliy o'quv yurtlarni o'z ixtisosligi va mutaxassisligini yaxshi biladigan, biroq madaniy va gumanitar tayyorgarlikdan yiroq bo'lgan muhandis, shifokor, dasturchi, matematik, fizik, iqtisodchi, menejer, huquqshunos kabilarni bitirtirishi kerak emas. Hozir kunda chinakam bilimli va aqlli insonlardan ko'ra ko'proq mutaxassis va texnokratlar yetishib chiqmoqda [2].

Zamonaviy jamiyat tanazzul yoqasida. Texnik oliy o'quv yurtlari talabalarining umummadaniy darajasini yuqori deb bo'lmaydi: ularning umumiy dunyoqarashi, jamiyatdagi xatti-harakatlari, fikrlash madaniyati talab darajasida emas. Nutqiy madaniyati pastligi, o'z fikrlarini tushunarsiz va savodsiz ravishda ifodalashi oliy ta'limni insonparvarlashtirish, ijtimoiy borliq va ijtimoiy munosabatlar muammolarini bartaraf etish

yo'llarida yana bir dadillikning asosiy vazifasini o'taydi[3].

Jamiyatning o'z tafakkuri ustida ishlash, mentalitetini o'zgartirish, borlig'ini yaxshilashni istamasligining sabablari nimada? Balki iqtisodiy beqarorlik, madaniy va ekologik inqirozlar, tabiiy ofatlar, moddiy farovonlik sabablidir. Sanab o'tilgan muammolarni falsafiy tushunish orqali zamonaviy ta'lim ijtimoiy tajribani hayotga singdirish hozirgi jamiyatni inson turmushiga muvofiq hayotiy jarayonlarga tayyorlashi kerak degan xulosaga kelishimizga imkon beradi.

Bunday sharoitda oliy ta'limni insoniylashtirish va insonparvarlashtirish muhim ahamiyat kasb etadi.

"Insoniylik" va "insonparvarlik" atamaları kundalik turmushda foydalanilishida juda yaqin ma'noga ega, ammo ular ta'limni insonparvarlashtirishga doir munozaralarda tobora ko'proq farqlana boshladi. Bunday farqlanish o'zining oqilona asosiga ega.

MUHOKAMA. Gumanizm (lotincha humanus - insoniy) – "tarixan o'zgaruvchan qarashlar tizimi: insonning shaxs sifatidagi qadr-qimmatini, uning erkinlik, baxt, rivojlanish va qobiliyatlarini namoyon etish huquqini tan oladigan; inson farovonligini ijtimoiy institutlarni baholash mezoni, tenglik, adolat va insonparvarlik tamoyillarini esa odamlar o'rtasidagi orzu qilingan me'yor sifatida ko'rib chiqadigan; tor ma'noda Uyg'onish davrining madaniy yo'nalishi"[4]. S.V.Xomutsovning so'zlariga ko'ra, Uyg'onish davridan beri "gumanizm" atamasi antroposentrizm dunyoqarashi bilan bog'liq bo'lib, unga ko'ra inson koinotning markazi hisoblanadi. Shu nuqtayi nazardan, ushbu tushuncha insonga g'amxo'rlik qilish, uning hayotini yaxshilashga intilish, uning ehtiyojlarini qondirish, shaxsning erkin rivojlanishi, uning tabiiy moyilligi va qobiliyatini ta'minlashga asoslangan odamlar o'rtasidagi munosabatlarning axloqiy tamoyilini aks ettiradi. Bunda, "odamiylik" tushunchasi ma'no jihatidan "shaxs" tushunchasiga yaqin bo'lib, uning farovonligi ijtimoiy institutlar faoliyatini baholashning asosiy mezoniga aylanadi. Insonning shaxsiyatiga, uning ichki dunyosiga, qiziqishlariga, intilishlariga, o'zini o'zi anglashiga bo'lgan bunday qiziqish S.V.Xomutsovning ta'kidlashicha, ta'limni insoniylashtirishda, uning

shaxsga yo'naltirilgan texnologiyalarida aks ettirilgan[5].

Shunday qilib, "gumanizm" so'zi ikkita – keng va tor ma'noga ega. Keng ma'noda – inson shaxsini yuksaltiruvchi, har qanday loyiha yoki harakat asosida insonning farovonligi va baxtini yuqori qo'yuvchi, uning munosib hayotga bo'lgan ajralmas va tabiiy huquqlarini ustun qo'yadigan qadriyatlar tizimini anglatadi. Tor ma'noda – Uyg'onish davrining (IX-XII asrlar) Sharqda va (XIV-XVI asrlar) Yevropada (ayniqsa, Italiya va Germaniyada) madaniy harakatini tavsiflaydi. Aynan shu harakat doirasida "gumanizm" atamasi paydo bo'lib, dastlab uning vakillari tomonidan filologik nuqtayi nazardan intellektual intilishning ma'lum bir turi sifatida tushuniladi, ya'ni, ritorika, grammatika, she'riyat, axloq, falsafani o'rganish kabi.

"Insonparvarlik" so'zi birinchi marta "gumanitar fanlar" iborasida ifodalanib, lotin tilida Sitseron tomonidan aytilgan. "Insonparvarlashtirish" atamasi keyinchalik bir nechta ma'nolarda: "ta'lim", "ma'rifatli", "ma'rifat" kabi insonning intellektual yutuqlarini va muloqotda zarur bo'lgan fazilatlarining mavjudligini anglatuvchi tushunchalarga muvofiq qo'llanilgan. Dastlab, N.A. Xomutsovaning ta'kidlashicha, Yevropa davlatlarining bir qator pedagogik nazariyalarida "gumanitar" atamasi shaxsni tarbiyalashda – uni ma'lum bir oliy idealning qiyofasida va o'xshashida shakllantirishda qo'llanilgan[6].

"Gumanitar" so'zi keyinchalik inson ma'naviyatining ma'lum ko'rinishlariga o'z predmeti sifatida ega bo'lgan ko'pgina fanlar (gumanitar fanlar) majmuasiga tatbiq etilgan, ya'ni, filologiya, etika, falsafa, tarix, estetika, huquqshunoslik va boshqalar uchun. Shunga ko'ra, bu fanlar vakillari gumanistlardan, ya'ni, o'z faoliyatida insonparvarlik g'oyalariga amal qiladigan odamlar kasbidan qat'iy nazar gumanitarlar deb ataladigan bo'ldi.

Gumanitar fanlar va tabiiy fanlar o'rtasidagi tub farqni neokantchilarning Baden maktabi (ayniqsa G. Rikkert) vakillari yuqori darajadagi izchillik bilan alohida ta'kidlab o'tganlar: ular tabiatshunoslar obyektiv obyektlarni bilishadi va ularning maqsadi umumiy, tipik, universal jihatlarni yoritish (ya'ni tabiat qonunlarini izlash), gumanitar fanlar esa inson ruhining ifodasini, subyektivlik va

inson hayotining o'ziga xosligini o'rganadi. G.Rikkert gumanitar tadqiqotlarda inson hayotining qadriyatlari (muhim tarixiy voqealar, buyuk siymolar hayoti, yorqin adabiy asarlar va boshqalar) birinchi o'rinda turishini ta'kidlagan. Gumanitar fanlar va tabiiy fanlar o'rtasidagi bu qarama-qarshilikni fenomenologik germenevtika vakillari ham qo'llab-quvvatlaganlar, ular tabiatshunoslar hodisalarni (tabiatni) tushuntirishga intiladilar, gumanitar sohada esa faqat inson hayoti hodisalarini tushunish mumkin deb ta'kidlaydilar[7].

Shunday qilib, tarixiy an'ana "gumanistik" atamasini insonni yuksaltiruvchi qadriyatlar tizimining o'ziga xos tavsifi sifatida talqin qiladi, ya'ni, insonni yuksaklikka yetaklovchi, uning farovonligiga, baxtiga, erkinligiga, adolatiga xizmat qiladigan faoliyat, ta'limot, ijtimoiy institutlar, harakatlar nazarda tutilgandagina gumanizm, insoniylik, insonparvarlik haqida gapirish mumkin. Shunga ko'ra, "gumanitar" atamasi inson xatti-harakatlarini, uning ma'naviy hayotini va insoniyat madaniyati olamini tushunish va talqin qilishga qaratilgan muayyan kasbiy faoliyat bilan bog'liq. Bu faoliyatlarning barchasini "gumanitar fanlar" atamasi birlashtiradi.

Qachonki, gumanitar fanlar insonda o'z shaxsiyatini, betakrorligi, o'ziga xosligi va o'zining yuksak qadr-qimmatini kashf etgandagina, insonparvarlik g'oyalariga xizmat qilgandagina o'zining asl vazifasini bajargan bo'ladi.

S.V. Xomutsovnig, bizningcha, haqiqatga yaqin fikriga ko'ra, texnogen sivilizatsiyaning gullab-yashnagan davrida ikki madaniyat (gumanitar va tabiiy fanlar) o'rtasidagi qarama-qarshilik o'zining eng yuqori cho'qqisiga chiqdi va bu nafaqat butun jamiyatning ma'naviy madaniyati yaxlitligini, balki insonning ichki dunyosini ham ikki makonga ajratib yubordi. Ta'limni umumiy insonparvarlashtirish jarayonlarida o'z aksini topgan madaniy muloqotni tashkil etish zarurati tug'ildi[5].

Endi o'quv jarayonining vazifalariga ko'ra atamalarni ko'rib chiqamiz. Ta'limni insoniylashtirish gumanistik qadriyatlar va ideallarga javob beradigan ta'lim ijtimoiy tizimini yaratishni anglatadi. Ta'limni insonparvarlashtirish esa ta'lim dasturini gumanitar mazmun bilan to'ldirishni, ya'ni ta'lim jarayoniga gumanitar fanlar siklini kiritishni nazarda tutadi.

“Ta’limni insoniylashtirish” va “ta’limni insonparvarlashtirish” tushunchalari oliy ta’limni isloh qilishning turli yo‘nalishlarini tavsiflashini ko‘ramiz. Agar “ta’limni insoniylashtirish” keng ma’nodagi jamiyatda gumanistik g‘oyalarga (birinchi navbatda, shaxsiy erkinlik, ijtimoiy adolat va inson qadr-qimmatini) mos keladigan insonparvar ta’lim tizimini yaratishni anglatadi, “ta’limni insonparvarlashtirish” universitet ta’limining o‘quv-uslubiy mazmuni bilan bog‘liq. Albatta, shuni nazarda tutish kerakki, insonparvarlashtirish faqat kasbiy blokka nisbatan gumanitar fanlarning axborot mazmunini kengaytirish vazifasi bilan cheklanmaydi, balki prinsiplar jihatdan yuqori maqsadlarga javob berishi kerak, ya’ni yoshlarda insonparvarlik qadriyatlarini shakllantirish[7]. Oliy ta’limni isloh qilish bo‘yicha munozaralarda shu tariqa ikkita muammoli yo‘nalishni, ikkita haqiqatda mavjud vazifani ko‘rsatishimiz mumkin.

Amaliy hayotga tadbiriq etish nuqtayi nazaridan eng qiyin bo‘lgan birinchi vazifani gumanistik me‘yorlar va ideallarga javob beradigan ta’lim tizimining ijtimoiy qurilishi sifatida tasniflash mumkin. Amalda bu davlat o‘z fuqarolariga ta’lim olishda gumanistik huquq va erkinliklarini amalga oshirishni va egallagan kasb-hunarga asoslangan munosib turmush tarzini kafolatlashi kerakligini anglatadi.

Ikkinchi vazifa o‘quv jarayoni va o‘quvchilar faoliyatining darsdan tashqari shakllari doirasida shaxsni gumanitar madaniyat boyliklari bilan tanishtirish bilan bog‘liq. Bu shaxsning bir tomonlamaligini, uning kasbiy ixtisoslashuvi bilan bog‘liq tomonlarni (o‘ziga xosligini) bartaraf etishga qaratilgan.

Nazariy talqinda ham, ayniqsa, muammolarni amaliy hal etishda ham jiddiy kelishmovchiliklar mavjud. Ta’limni insoniylashtirish va insonparvarlashtirish muammolarini ko‘rib chiqishda ularning immanent mafkuraviy mohiyatini tan olish kerak, bu ko‘plab muhokamalarda har doim ham hisobga olinmaydi.

Bu nimani anglatadi? Avvalo, shuni hisobga olish kerakki, “gumanizm”, “insoniylik”, “insonparvarlik” tushunchalari ortida hamisha ma’lum bir qadriyatlar tizimi mavjud. Darhaqiqat, yaxshilik, baxt-saodat, adolat, erkinlik, inson qadr-qimmatini, ezgulik, inson shaxsini yuksaltirish kabi insonparvarlik g‘oyalarni qanday tushunish

mumkin? Bu masala bo‘yicha qadim zamonlardan to hozirgi kungacha minglab kitoblar yozilgan. Shuni ham bilish kerakki, ideallar hech qanday obyektiv voqelik emas, uni biz fanda atom, koinot, tirik hujayra yoki inson organizmini tahlil qilganimizdek, obyektiv tahlil qila olmaymiz. Ideallar insonning komillikka intilishlarini ifodalaydi, buning chegarasi yo‘q, ularning ortida hamisha insoniy maqsad va manfaatlar turadi. Inson ideali qadriyatlar bilan ranglangan orzu qilingan kelajakning qiyofasini ifodalaydi.

Ijtimoiy ideallar ortida hamisha ma’lum ijtimoiy guruhlar, ularning inson turmush tarzi, ijtimoiy tuzilishi, u yoki bu ijtimoiy qadriyatlar tizimiga nisbatan afzal ko‘rishlari va qoralashlari turganini ko‘rish uchun falsafiy tafakkur tarixiga murojaat qilish kifoya. Gedonizm va stoitsizm o‘rtasidagi qadimiy qarama-qarshilikdan tortib liberalizm va paternalizmning zamonaviy versiyalarigacha biz doimo ijtimoiy hayotning qarama-qarshi ideallariga duch kelamiz.

Gumanizm – bu nafaqat tarixiy, balki hozirgi davrda ham (ya’ni sinxron jihatdan) turli xil ijtimoiy guruhlar tomonidan turlicha tushuniladigan va bundan tashqari, turli madaniyat tiplarida (masalan, yevropacha va sharqona) turlicha baholanadigan ma’lum bir dunyoqarashdir.

Agar ko‘rib chiqilayotgan muammoning dastlabki asosiy tushunchalarida birlik bo‘lmasa, oliy ta’limni insoniylashtirish va insonparvarlashtirish loyihalarini amaliy amalga oshirishda yanada ko‘proq nomuvofiqliklar kuzatiladi.

NATIJALAR. Universitet maxsus ta’lim, ilmiy-tadqiqot va madaniyat markazi sifatida bir vaqtning o‘zida nafaqat jamiyat hayotini, jumladan, ta’lim tizimini insonparvarlashtirish obyekti, balki subyekti sifatida ham faoliyat yuritadi.

Ilmiy faoliyat nuqtayi nazaridan bu quyidagilar orqali namoyon bo‘ladi:

- ilmiy dasturlar va loyihalarni gumanitar ekspertizadan o‘tkazish (ham o‘zining, ham “boshqa”ning);

- tabiiy, texnika va ijtimoiy fanlar bog‘liqligi kesimida fanlararo tadqiqotlarni rivojlantirish.

Ta’lim jarayoni nuqtayi nazaridan bu quyidagilar orqali ifodalanadi:

- ta’limni insonparvarlashtirish;

- o'quv jarayonini gumanistik tashkil etish: universitet ichidagi munosabatlarni demokratlashtirish va insoniylashtirish, hamkorlik pedagogikasini joriy etish, ta'limni diversifikatsiya qilish va individuallashtirish;

- o'qituvchilik faoliyati shakllari va uslublarini o'zgartirish;

- talabalar va o'qituvchilarda insonparvarlik yo'nalishlarini shakllantirish;

- gumanistik madaniyat qadriyatlarini joriy qilish;

- umuminsoniy qadriyatlar bilan tanishtirish; -insonning shaxsiy-individual rivojlanishning va yaxlitligining ochiqligiga erishish;

- darsdan tashqari sohada ma'naviyatning yuksak tarmoqlarini rivojlantirish uchun sharoit yaratish;

- insonparvarlik yo'nalishidagi jamoat tashkilotlari va tuzilmalari faoliyatida ishtirok etish.

Ta'limni insoniylashtirish uning rivojlanishining ma'lum bir yo'nalishi sifatida, umumiy qarashlarga zid ravishda, faqat maxsus, masalan, tabiatshunoslik va ijtimoiy-gumanitar bilimlar nisbatini o'zgartirishni anglatmaydi. Garchi ijtimoiy-gumanitar fanlar, ya'ni inson, uning tabiati, istaklari, faoliyat usullari va boshqalar haqidagi bilimlar, asosan, bunday bilimlarning eng katta "zaryadi"ni tegishli (insonshunoslik) fan sohalarida va o'quv fanlarida jamlaydi. Umuman olganda, ta'limni insoniylashtirish ta'lim jarayonining barcha mexanizmlari, barcha yo'nalishlari, turlari va "burchaklari"ni qamrab olib, neytral-axloqiy, madaniy, insoniy ma'no zonalari va uning mavjudligi sohalarini chetga surib qo'ymaydi.

Garchi insonparvarlashtirish zarurati hozirda hech kim tomonidan inkor qilinmasa-da, aynan insonparvarlashtirish va kasbiylashtirishni uyg'unlashtirish masalasida, ularning ta'lim jarayoni doirasidagi mutanosib munosabatlarida keskin to'qnashuvlar kuzatilmoqda. Bu yerda "Talaba uchun nima muhimroq: insonparvarlashtirish yoki kasbiylashtirish?" degan savolni berish juda samarasiz. Bu muammoning tarixiy ildizlari bor.

Inson hayotining tuzilishidagi gumanitar bilimlarning o'rni va ahamiyatini o'rganuvchi zamonaviy tadqiqotlar ularning har qanday mutaxassislik bitiruvchilarining ham kasbiy, ham shaxsiy fazilatlariga foydali ta'sirini ochib beradi.

Masalan, mutaxassislarning fikriga ko'ra, insonning gumanitar bilimdonligi quyidagilar bilan bevosita bog'liq:

- axborotga ko'proq ochiq bo'lgan odamlarning hissiy polifoniyasiga ko'maklashadi;

- intellekt faoliyatini, uning ijodiy salohiyatini faollashtiradi;

- faoliyat motivlarini yuksaltiradi, inson ma'naviyatining tayanch tuzilmasi bo'lib xizmat qiladi;

- odamni "tirik", haqiqiy inson harakatlarining o'ziga xos mantig'ini bilishga yaqinlashtiradi;

- kasbiy va ijtimoiy, shaxslararo muloqotni oshiradi;

- kasbiy ongni butun insoniyatning umumbashariy madaniy-tarixiy tajribasi bilan boyitadi;

- inson miyasining intellektual va hissiy faoliyatini uyg'unlashtiradi, ongning yaxlit rivojlanishiga yordam beradi;

- hayot mazmuni muammolarini hal qilishga, umuminsoniy g'oyalar va qadriyatlarni asoslash va tarqatishga yordam beradi;

- ijtimoiy xotiraning saqlanishini va butun insoniyat jamiyati va odamlarning alohida jamoalarining insonparvarlik va madaniy yutuqlarini avloddan-avlodga yetkazishni ta'minlaydi;

- insonning axloqiy-psixologik xavfsizligini ta'minlaydi, ruhiy yengillik va kompensatsiya mexanizmlarining ishlashi uchun qulay muhit yaratadi.

Shaxsning gumanitar bilimdonligi mutaxassisning shaxs, intelligent sifatida gumanitar madaniyatini shakllantirishning asosiy omillaridan biridir. Bu ta'limni har tomonlama insonparvarlashtirishning insoniylik mohiyatidir. Gumanitar madaniyat nafaqat ijtimoiy (insonning biopsixosotsial mavjudot, madaniy-tarixiy jarayonning subyektivi sifatida saqlanishi va yashashini ta'minlaydi), balki alohida individual va shaxsiy ahamiyatga ega.

Gumanitar-madaniy faoliyat orqali shaxs o'zini rivojlantiradi, o'zini anglaydi, ma'naviy erkinlik va ijodkorlikni namoyon etadi, ijtimoiy-madaniy muhitni o'zgartiradi. Gumanitar madaniyatda u gumanistik va estetik namunalarini, axloqiy ideallar va me'yorlarni, xulq-atvor namunalarini topadi.

Gumanitar bilim va madaniyat qadriyatlari o'zining yuksak ma'naviyati bilan ajralib turadi: ular inson hayotining ichki qadriyatini tasdiqlaydi, insoniyatning ma'naviy yutuqlarini, odamlarning intilishlari va ideallarini, turmush tarzini, nima kerak va nima istalishini ko'rsatib beradi. "Bu qadriyatlarsiz, - deb ta'kidlaydi A.Men, - inson taraqqiyoti jiddiy tanazzulga aylanadi"[10].

O'quv dasturidagi gumanitar va kasbiy bloklar bo'limlari o'rtasidagi munosabatlar haqida gapirishimiz bilanoq, biz darhol gumanitar fanlar olimlari va kasbiy mutaxassislarning korporativ manfaatlarining namoyon bo'lishiga duch kelamiz. Mutaxassislar zamonaviy ilmiy ma'lumotlarning keskin o'sib borayotganiga ishora qilib, gumanitar fanlar blokini minimal hajmgacha qisqartirishga intiladilar, gumanitar fanlar olimlari esa, o'z navbatida, gumanitar madaniyatning bitmas-tuganmas boyligini ta'kidlab, tobora ko'proq yangi kurslar va maxsus kurslarni joriy etishni talab qiladilar. Bu masalada uzoq bahslashish mumkin, lekin oqilona murosa yondashuvi ancha konstruktivdir. Oliy ta'limning zamonaviy standartlari gumanitar fanlar blokining hajmini universitetdagi butun o'quv yuklamasining umumiy soatlik hajmining taxminan chorak qismi sifatida belgilaydi. Agar berilgan imkoniyatdan samarali foydalanilsa, bu yetarlidir. Haqiqatan ham bu jiddiy masaladir. Gumanitar fanlar blokining resurslaridan gumanitar ta'limda qanchalik samarali foydalanilmoqda degan masalani kun tartibiga olib chiqadi.

T.M. Yelkanova va N.M. Chedjemova ta'limni insonparvarlashtirishni ta'lim mazmunining umumiy madaniy tarkibiy qismlarini ustuvor rivojlantirishga qaratilgan chora-tadbirlar tizimi sifatida tushunadilar, hamda uni motivatsion va baholash jihatlariga e'tibor qaratgan holda voqelikka yaxlit shaxsiy munosabatni shakllantirish va rivojlantirishni ta'minlaydigan yo'naltirilgan pedagogik jarayon sifatida ta'riflaydilar, bunda mutaxassisning olingan kasbiy bilimlarini dolzarblashtirish neytral emas, balki aniq ifodalangan axloqiy va qadriyat mezonlariga muvofiq amalga oshiriladi [11].

Gumanitar ta'limning maqsadi – insonga jamiyatdagi, ijtimoiy munosabatlar tizimidagi o'rnini, o'zining maqsadini anglash imkoniyatini berish, uning ma'naviy kuchlarini taroziga ko'ra

bilish qobiliyatini rivojlantirish, ilmiy dunyoqarashini shakllantirishga hissa qo'shish, shuningdek, dunyoqarashlar makonida har bir shaxsning o'z taqdirini erkin belgilashi, uning o'z qadriyatlarini hayotiy maqsadlar, yetakchi motivlar va manfaatlar, intilishlar, ehtiyojlar, o'z-o'zini rivojlantirish va o'z-o'zini tashkil etish tamoyillari shaklida qabul qilishi uchun sharoitlarni ta'minlash va boshqalar[12].

XULOSA. Yuqorida aytilganlarning barchasidan kelib chiqqan holda, zamonaviy gumanitar ta'lim mazmuni nafaqat ijtimoiy rivojlanish qonuniyatlarini ochib berishga, ijtimoiy normalar, munosabatlarni rivojlantirishga qaratilgan gumanitar fanlar bo'lib, balki jamiyat haqidagi bilimlar, ijtimoiy o'zaro munosabatlar ko'nikma va malakalari, fuqarolik jamiyati va yuqori texnologik dunyoda faoliyat yuritish imkonini beruvchi bilimlardir. Insonparvarlashtirish jarayoni universitetda qulay insoniylik muhitini yaratish, barcha fanlarni (gumanitar, tabiiy, texnik fanlar) gumanitar yo'naltirish, gumanitar va ijtimoiy-iqtisodiy fanlarni o'qitish orqali umumgumanitar zamonaviy ta'limni ta'minlashga qaratilganligi ma'lum bo'ladi.

S.V.Xomutsovning nuqtayi nazarini to'liq qo'llab-quvvatlab, biz ta'limni insonparvarlashtirish murakkab, ko'p qirrali jarayon bo'lib, quyidagilarni o'z ichiga oladi degan xulosaga kelamiz: o'rganilayotgan barcha fanlarning umumgumanitar tarkibiy qismlarining rolini oshirish; tabiatshunoslik ta'limiga gumanitar xarakterdagi mazmun komponentlari, muammolari va usullarini kiritish; ijtimoiy, gumanitar va antropologik fanlarning ko'p madaniyatli yo'nalishini, shaxsan muhim qadriyatlar ustuvorligini mustahkamlash; koinotning yaxlitligi, tabiat, jamiyat, inson va madaniyat uyg'unligiga intilish g'oyalari asosida bilish faoliyatini tashkil etish; shaxs dunyoqarashining umummadaniy tarkibiy qismlarini ustuvor rivojlantirishga, ijtimoiy munosabatlarning barcha sohalarida shaxsning ma'naviy-axloqiy asoslarini shakllantirishga qaratilgan chora-tadbirlar tizimi[5].

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Козырев, В.А. Построение модели гуманитарной образовательной среды [Электронный ресурс] / В.А.Козырев. – Режим доступа:

- <http://sci.informika.ru/text/magaz/pedagog/pedagog7/a06.html>.
2. Опарина О.Д. Гуманитаризация технического образования и университетская библиотека // Университетская библиотека: выбор пути: Материалы IV Всероссийской научно-практической конференции. – Екатеринбург, 2002. С. 73-77.
  3. Бирюкова Н.С. Восприятие читателями прецедентных феноменов, используемых в современной политической коммуникации. – Сургут, 2008. - С.118.
  4. Философский словарь / ред. И.Т. Фролова. – М.: Политиздат, 1991. – С.99.
  5. Хомуцов, С.В. Духовность и духовные традиции. Барнаул, 2004. – 180 с.
  6. Хомуцова, Н.А. Подготовка студентов к преподаванию физики в условиях гуманитаризации школьного естественнонаучного образования // Совершенствование профессионально-методической подготовки студентов естественнонаучных специальностей в педвузах: материалы XXXVIII науч.-практ. конф. – Барнаул, 2005. – С.110.
  7. Кравец А.С. Гуманизация и гуманитаризация высшего образования // Воронежский государственный университет. <http://www.rciabc.vsu.ru/irex/pubs/kravets2.htm>.
  8. Наливайко Н.В. Философия образования как объект комплексного исследования. Новосибирск: Изд-во СО РАН, 2002. – С.116.
  9. Мень А. Радостная весть. - М, 1991. - С.55.
  10. Елканова Т.М. Гуманитаризация профессионального образования в компетентностноориентированной системе // Высшее образование сегодня. – 2010. – № 10. – С.67.
  11. Розов Н.С. Ценности в проблемном мире: философские основания и социальные приложения конструктивной аксиологии. – Новосибирск, 1998. - С.195.
  12. Мардонов Р. С., Ризаев И. И. Проблемы в инновационном развитии (на примере Узбекистана) // Географические и экономические исследования в контексте устойчивого развития государства и региона. – 2022. – С. 244-246.
  13. Samatov X., Ibadullayeva Z. Sociological analysis of study courses // Modern Science and Research. – 2024. – Т. 3. – №. 5.

